

Lauaxeta gerra aurreko kultur mugimenduan

Paulo IZTUETA

"Izkuntza beste elburu barik ez, ori gauza ez da, aberriagatik baiño. Euskera gure izatearen agerpen garaiena dalako, pizkundearen leenengo orrialdean arro-arro agertuten da. Uzkurtza eta abertzaletasunaren esiak iraun dagian, pizkundea euskara landu eta orraztuko dau.

Elearen pizkundeari bakarrik naiko ez deritxolako, eusko gogoaren beste kutun guztiak be biotz ganean gordeko ditu. Euskera bide dala, erriaren txinperta biztu gura dau, suaren suak inguru guztietara gure izatearen zergaitia, aberriaren garrantzia eroan dagian. Gaur agintza baiño ez dan pizkunde onek, bihar egun ederra izango dau. Bere ezpanetan abestia dager eta gaztetasunaren abestiak maitasuna edo itxaropena baiño ez dauz agertuten.

Pizkundea gaztea da eta gaztaroan egin ezin daitekenik ez dager. Euskera zaarrari gaztetasuna mosu bero bebokian emotera dator" ¹.

"Pizkundea" izeneko artikulutik jasotako pasartea duzue hori, 1930ekoa, "Eusko Pizkundea" deitu ohi zaion epealdiaren azken aldiari dagokiona, hain zuzen. Geure jardun honetan, ordea, azken

[1] Lauaxeta: *Euzkadi*, 1930-02-16, in *Azalpenak 1931-1935*, Labayru ikastegia, 1982, Bilbao, 107 or.

gerra karlistatik (1876) hasi eta gerrate zibilera arte (1936) doan epealdia hartuko dugu abiapuntutzat Lauaxetaren obrari bere testuingurua ezartzeko orduan. Hirurogei urteko historia da, eta Euskal Herriaren krisi bortitz bati erantzuna eman nahirik garatutako belaunaldi-pare baten lana izan zen. Erabateko foru-galeraren ondoren, Euskal Herriak, bere herri-nortasunari eusteko, gogoeta-lanari ekin behar izan zion eta, ahalegin kolektiboaren ondorioz, euskarari izaera nazionala eman zitzaion. Beraz, euskara da herri-nortasunaren ezaugarri nabaria, garai honetako euskaltzaleek batera onartzen dutena. Sabino Aranak edo Arturo Kanpionek bezala, Azkuek edo Jose Manterolak, edo Iparraldean Broussain batek. Kontua da zein hizkuntza politika proposatzen den euskararen salbaidierako. Puntu honetan, bai, banatuko direla foruzaleak eta nazionalistak.

Eusko Pizkundearen aroka sailkatzeko orduan, autoreen arteko adostasuna ez da erabatekoa. Bestalde, Euskal Herri osoan haren bilakaera ez baita lerrobakarrekoa izan, kronologi arrazoiengatik baino gehiago, eskualde bakoitzean izan dituen ezaugarri bereziengatik, Iparraldekoa, eta Hegoaldean, Nafarroa eta, bereziki, Gipuzkoa eta Bizkaikoa bereiz eman ohi dira. Guk ere halaxe eginen dugu, ea horietako batean gure Lauaxetari bere testuinguru egokia atzematen diogun, bera ere hurbilenik zaion tradizio jakin batetik datorrena baita. Gure saio hau, hain zuzen, haren literatur sorkuntza zein motatako gizarte-errotan sustraitua zegoen azaltzera mugatuko da. Horrela jokatzean, noski, ikuspuntu hau soziologikoa hartzen dut, abiapuntutzat gizartea bera hartzen baita eta honen barruan idazlea den gizabanakoa. Uste dudanez, alderantzizko ikuspegia zabalduagoa da egun literaturaren sailean dabiltzanen artean, hauentzat idazlea bera baita gizarte-errealitatea birsortzen duena. Baina arazo hau udazken aldera argitaratuko den liburu batean harrotuko dugu sakonago.

I. Pizkundeurrea Iparraldean (1853-1876)

Euskara berreskuratzearen aldeko mugimendu hau Hegoaldean baino lehenago abiatzen da Iparraldean, Frantziako Iraultzak (1789) lehenago abolitu baitzituen hango foruak. Geroztik, Hegoaldeak eta Iparraldeak zenbait kultur ekimen batera egingo badituzte ere, bakoitzak bere bidea egiten du, bakoitzak bere berezitasunak izango ditu, eta horregatik, azalpen honetan, bereiz emango ditugu.

Pizkundeurrean, Iparraldean, XIX. mendeko izen giltzarri batzuk gogoratu behar dira: Antonio Abadia (1810-1897) eta L.L. Bonaparte printzea. Abadiak eskuzabalki lagundu zion euskal olertiaren loraldi berriari, beretik dirua jarriz eta urteroko olerti-jaiak antolatuz. Bera izan zen Euskal Festak (*Fêtes Basques*) lehen aldiz antolatu zituen Urruñan 1853an. Lehiaketa haietan parte hartu zuten Elizanburu, Etxahun, Arrese Beitia eta abarrek arrakasta handiz. Euskal Jai hauek Iparraldean 1914. urtea arteko jarraipena izan zuten, noizbehinka ondorengo urteetan ere bai, baina beste erakunde batek antolatuta. Literatur lehiaketa hauetako epaimahaikoen jokabide "antierrepublikarra" zela bide, errepublikar batzuek "Association Basque" delakoa osatu zuten eta, Donibane Lohizuneko alkate izandako errepublikar Guilbeau (1839-1912) medikuaren zuzendaritzapean elkartuta, beren kabuz ospatu zituzten ondoko urteetan, hala nola Ustaritzen 1893an, Hazparnen 1894an, Ezpeletan 1895ean, Kanbon 1896an eta Saran 1897an (Charritton, 1985, 63).

Abadiak hizkuntzaren aldeko jai kulturalak sustatu zituen bezala, L.L. Bonaparte printzeak, berriz, hizkuntzaren inguruko ikerlan, itzulpen eta bilaketa isilago eta oinarrizkoagoak lagundu zituen. Ez zuen bere gisara bakarka lan egin, Euskal Herri osoan informatzaile egokiak bilatuz baizik. Bakoitzak bere aldetik jokatu, Abadiak eta Bonapartek euskaltzaletasuna eta balioztapen soziala zabaldu zituzten.

Ipar Euskal Herrian lantzen den euskal kulturak, goian aurreratu bezala, badu bere berezitasuna: batetik, hango euskaltzaletasuna ez faktore politikoan, baizik gehienbat kulturean oinarritzen den horietakoa dela, eta bestetik, ekarpen zientifikoaren aldetik apalagoa eta literaturaren aldetik populista eta praktikoa dela. Lehen puntuari dagokionez, esan behar da hemengo euskaltzaileen artean, "Zazpiak Bat" gaiari buruzko Adema (Zalduby) eta Joseph Mendiague-ren kantuek eta Pierre Broussain-en ideologia garbiki abertzailea salbu (Charritton, 1985, 236), ez da nabari kezka nazionalik. Euskaltzale gehienentzat Euskal Herria Frantziaren zati bat besterik ez da, "grande patrie" delakoaren baitan kontentu sentitzen den "petite patrie" bat alegia. *Réveil Basque* aldizkariaren (1886-1894) inguruan biltzen diren euskaldun errepublikarrek (Guilbeau, Elizanburu, Dithurbide, Le-remboure, Berdoly, Renaud, Sallaberryk eta) nahiz *Eskualduna* aldizkarian (1887-1903) idazten duten erregezaleek (Etcheverry, Harispe, Goyeneche, Diharassaryk eta), aho batez eta goitik, Jean Baptiste

Elizanburu poetaren (1828-1892) "Biba Frantzia" hura oihukatzen dute (Charritton, 1985, 232-233). Hego Euskal Herrian gertatzen zenaren alderantziz, eta Wilheln von Humboldtek (1767-1835) gure herrira egindako bidaietan (1799-1801) ohartu bezala, Ipar Euskal Herrian ez zen mamitu nazio-mugimendu kolektiborik XIX. mendean. Garat, Xaho edo Antonio Abadia baten nazio-sentimendu indibidualaren adierazpen kolektiboa, ez biziki azkarra, oso berandu ezagutuko da: 1942an *Aintzina*-ren erregionalismoarekin eta 1963an Enbataren federalismoarekin (Apalategi, 1979, 125).

Kultur bilakaerari dagokionez, XX. mende-hasieran, ortografia arautzeko asmoak gidatuta, Euskal Herriko euskaltzaleak lehendabizi Hendaian elkartu ziren 1901ean eta hurrengo urtean (1902) Hondarribian, bietan deia Iparraldetik eginda. Eztabaida mikatzak izan ondoren, batera lan egiteko zeuden asmoak izoztuta geratzen dira eta ondoko urteetan, Euskaltzaindiaren sorrera arte, alde bakoitzak bere bidea egingo du euskalgintzaren sailean. Eten honen errudun Sabino Aranaren setakeria aipatu izan da, bere nagusikeria, baina egun esateko moduan gaude leialtasun osoz jokatu zuela (Iztueta, 2003, 876-888). Azpikeri lanetan ibilitakoen artean, ez Sabino, baizik, batik bat, Guilbeau jauna izan zen, idazkari izaki, bera baitzen hariak bere gisara mugiarazten zituen. Hondarribiako Batzar hartatik sortzen den emaitza "Eskualdun Biltzarra da", egun "Eskualzaleen Biltzarra" deitua, arazo ortografikoak aztertuko hasierako xedearekin zerikusirik ez duen elkarte. Honen sorreran Hegoaldeko batzuk zeuden arren, hala nola Kanpion, Urkixo, Gerra, Lopez Mendizabal, Gregorio Mujika eta, Iparraldean bakarrik funtzionatzen segituko du.

Geroago, 1911n, euskararen ikerketa puxatu nahirik, Georges Lacombe-ri Baionan "Cercle d'Études Euskariennes" elkarte sortzea bururatu zitzaion, talde mugatu batek osatuko zuena. Horren antolatketan Broussain, Lacombe eta Urkixo ibili ziren. Elkarte berri honi ezarri zitzaizkion helburuen artean, Broussain-ek proposatzen zenez, euskalkien batasuna eta hitz berrien sortzea zeuden. Talde mugatu batek osatuko zuen elkarte hori. Eta eginkizun horiek bururatzeko, hizkuntzalaritzan espezialista gisa, atzerriko euskaltzaleak deitzea pentsatua zeukaten, hala nola: Schuchardt, Uhlenbeck, Gavel, etab. Baina erabakiak hartu, bertakoek hartuko zituzten. Zoritxarrez, lan interesgarririk egin bazuen ere, denbora gutxi iraun zuen, elkartearen azken bilera 1914eko uztailaren 2an egin baitzen. Ez

dakigu zergatik itzali zen hain agudo. Baina lehenago, bidean ere, izan zuen oztoporik, bizitza luzea izan zezan. Honela, 1912ko otsailaren 2an Julio Urkixok lehendakaritza uzten du, dirudienez, aranatarren prezioz; Lacombe lehendakariordeak ere dimititu egiten du, antza, euskal jatorriko Gabriel Roby (1878-1917) pintore eta Dijongo Arte Ederretako zuzendariari batzarkideen artean sartzen utzi ez ziotelako. Lacombe-k esatera, bai teorian bai praktikan, beste batzarkide fundatzaile gehienek baino hobeto ezagutzen omen zuen euskara (Charritton, 1985, 286).

“Cercle d’Etudes Euskariennes” elkartearen lau urteko bizitza laburraren (1911-1914) ondotik, 1921ean, *Gure Herria* bihilabete-karia agertu zen Baionan, E. Blazy-ren zuzendaritzapean, hau ere euskal folklorea ezagutzera emateko xedearekin. Saint-Pierre, Daranaz, Lacombe, Lhande, Landerretche, Bordachar, Apeztegi, Argain, Dassance, Elissalde, Barbier, Heguy, Oxobi, Saroihandy bezalako talde gihartsu batek bultzatuta jarri zen martxan eta, harez gero, Iparraldeko nahiz Hegoaldeko idazle-mordo batek bertan parte hartuz segituko du.

II. Foralismoaren aldia Hegoaldean (1876-1918)

Hasieran esan bezala, Eusko Pizkundea hasi, foruak galtzearen ondorioz sortutako kultur mugimenduarekin hasten da. Orduan hasten dira ugaltzen euskal nortasunaren aldeko ekintzak, nahas-mahas, nola soziopolitikoak hala kulturalak. Azken hauen artean euskararen errebindikazioak egiazko gorputza hartzen du, maila indibidualean nahiz kolektiboan. Guri hemen, gizartean duen eragin handiagoagatik, bakar-lanak baino areago talde-lanak interesatzen zaizkigu.

Euskaltzaletasuna –neurri handiagoan edo txikiagoan, hori bai–, karlistek zein liberalek zein nazionalistek batera zuten egiazko gizarterrebindikazio bat zen garai hartan, nahiz eta talde edo alderdi horien zuzendaritzak bere aukera politiko eta ideologikoaren interesetarako ere erabiliko duten euskararen aldeko defentsa.

Azken Gerra karlistaren ondoren, bada, Iparraldea, Iraultza-ondoko borroka politiko-ideologikoetan murgilduta, bere euskalgintzan ari zen bitartean, Hegoaldean, kanpoko eraso politikoari eta etorkinen uholdeari aurre egiteko, asmo eta ekintza berriak jaiotzen dira, kultur

elkarteak eta hauen inguruko aldizkari eta lantaldeak eratzen dira, herritarren artean euskararen erabilera sustatzeko herri-ekintzak, hala nola Lore-Jokoak eta Euskal Festak euskal geografia osoan zehar. Gehienbat herri soilera zuzendutako argitalpen-mota desberdinetan izen handiko idazle-talde jasoak agertzen dira, hasteko Iruñean eta Gasteizen, berehala Donostian, gero Bilbon. Hirugarren epealdian, foralismotik abertzaletasunerako jauzian, Sabino Aranak lur ongarritzatua aurkituko du jadanik bideratua den euskarari buruzko kontzientzia nazionala euskal mugimendu politikoan txertatua geratu dadin. Egia da, Euskal Herri osoko euskaltzaleen indarrak bateratzeko asmoak zenbait alditan porrot egin zuen, 1901 eta 1902. urteetako Batzar haietan bezala, baina ahalegin bateratzaileek aurrera egingo dute euskal erakundeen bidetik (Intxausti, 1990, 118-119).

Goraka datorren kolore anitzeko euskaltzaletasun hau, funtsean, instituzionala da, foralismoari atxikia datorrena, eta bere ekintza, jarraian azalduz etorriko garen bezala, bi mailatan gauzatzen da: bate-tik, euskal gaiak aldizkarietan landuz, eta bestetik, herri-mailan euskararen aldeko atxikipena sortzeko kultur ekintzak sortuz. Xede bikoitz hori dute instituzio-babesean sortzen diren orduko kultur el-karte gehienek.

1. Kultur elkarte eta aldizkarien loraldia

Euskal foruen galerak biziki eragin zion Euskal Herriari, azken batean, estatu-zentralismoak bereganatu baitzituen bertako erakun-de politiko nagusiak, hasi administrazioetik eta irakaskuntzaraino, eta maila kulturalen gaztelania ezartzen delarik, euskara ordezkapen-prozesu bizkor batean sarturik aurkitzen baitzen. Ez da harritzekoa, bada, uholde asimilazionista honen aurrean lau eskualdetako euskaltzaleak oro elkarturik jokatzea. Lehendabizi, Madril-en elkartu ziren, Euskal Herrian ezarritako zentsuratik ihes eginez, *La Paz* dei-tuan (1876-1878), baina lehen saio honen ondoren, eskualde ba-koitzak bere kultur elkarteak eta aldizkariak eraikiko ditu, kontrako giroa aldarazteko eta horretarako proiektu berriak kaleratzeko. Nor gehiago, nor gutxiago, ez zebilen talde makala lanean: Felipe Arre-sen Beitia, Antonio Artzak, Jose Maria Iparragirre, Klaudio Otaegi, Luis Luziano Bonaparte printzea, J. Vinson, Duvoisin, Arturo Kanpion, Juan Iturralde y Suit, Serafin Olabe, Navarro Villoslada, Hermilio Olo-riz, Jose Manterola, Ricardo Becerro de Bengoa, etab.

1.1. Nafarroan (1877-1883)

Eusko Pizkundearen lehen urratsak Nafarroan eman ziren, beste arrazioen artean, euskarak han XIX. mende-bukaeran galera handia izan zuelako. Hemen, batik bat, Arturo Kanpion eta Juan Iturraldek (1840-1909) eraginda (101), "Asociación Euskara de Navarra" eratzen da 1877ko azaroan. Lematzat "Zazpiak bat" zeraman, euskal lurraldearen osotasuna sinbolizatzen zuena. Haren helburua zen euskara, euskal literatura eta historia zaindu eta zabaltzea eta Euskal Herriaren ongizate morala eta materiala bilatzen saiatzea. Horretarako sei lan-sekzio eta *Revista Euskara de Navarra* (1878-1883) sortu zituzten. Aldizkari honek benetan lan txalogarria egin zuen euskal nazionalitatearen ezaugarriak maila zientifikoan lantzen. Kanpion, Iturralde, Arantzadi, Oloriz, Landa, Obanos eta beste hainbaten izen sonatuak datoz bertan.

Nafarroako kultur mugimendu honetan, zeukan prestakuntza intelektualagatik eta burutu zituen idazlan nahiz ekintzengatik, Arturo Kanpion agertzen zaigu gidari. Lehen esan bezala, inoiz politikagintzan parte hartu bazuen ere, kulturgintzari lotua egon zen gehienbat. Eta, hemen, bere ardua nagusia hizkuntza izan zen. Horri eskaini zizkion orrialde gehienak, gramatika eta literatura bidez. Kanpionek bazekien zer-nolako teoriak zebiltzan European zehar nazio-arazoari buruz eta ondo jabetua zegoen hizkuntzak nazionalitatearen definizioan duen lehentasunaz. Hizkuntzak ez dira bakarrik ikerketa filologikoak egiteko. Hori ondo dago. Baina gehiago behar da. Hizkuntzak herri baten mintzabide izan behar du, herri horrek bere nortasuna galduko ez badu. Euskarak hitz bat galtzen duen bakoitzean, arima nazionalari zati bat galtzen zaio. Puntu honetan Sabino Arana baino zuzenago zebilen, dudarik gabe. Nafarroan bere begien aurrean euskara galduz zihoala konstatatzen zuelako iritsi zen ondorio honetara. Planteamendu honetan Kanpionek Juan de Iturralde ere gogakide zuen. Honek hari gutun batean (1877-5-1) esaten zionez, euskara galduz joan den lekuetan, herri-izaera ere garbiki desagertuz joan da. Ez zebilen, beraz, bakarrik. Ondorengo euskaltzale batzuek (Erraimun Olabidek, Jokin Zaitegik, Andima Ibinagabeitiak, Orixek berak, geroago Krutwigek, Txillardegik, etab.), ez guztiek, nafarren tradizio honetatik hartuko dute euskararekiko beren jokabide errotikoa.

1.2. Gipuzkoan (1880-1918)

Mugimendu foralistak Nafarroatik Gasteiza pasatu zen, hemendik Donostiara eta gero Bilbora. Gasteizen Herrán-ek *Revista de las Provincias Eúskaras* kaleratu zuen 1879an, eta haren inguruan jardun zuten Becerro de Bengoa, Apraiz, Baraibar eta abarrek. Aldizkari honek, ordea, oraindik Nafarroakoak baino bizitza laburragoa izan zuen: urtebetekoa (1878-1879) besterik ez.

Bizkaian Fidel Sagarminagaren mugimendu politikoak porrot egin ondoren, Gipuzkoan haren ondarea, ez politikoa baina bai kulturala, Jose Manterolak (1849-1884) hartu zuen, *Euskal Erria* aldizkaria (1880-1918) sortuz. Justu Iruñeko *Revista Euskera de Nabarra* kaleratu eta, handik bi urtera. Aldizkari nafarrak, jarri zizkioten trabengatik, bizitza laburra izan zuen bezala, gipuzkoarrari 1918. urtea arteko osasun emankor bezain luzeak eutsi zion. Ia berrogei urteko uzta berea. Une horietan, beste probintzietan lanean ziharduten taldeak gutxietsi gabe, aitortu behar da euskal kulturaren epizentroa Donostian aurkitzen zela.

1.2.1. Euskal gaien lanketa

Euskal Erria aldizkaria, bere lehen aurkezpenean, apolitikoa deklaritzen da eta helburu nagusiok ezartzen dizkio bere buruari: a) euskal zazpi probintzien ezaugarri bereziak jaso eta herriari helaraztea; b) euskara zaharra, kantuak eta tradizioak, historia, legeak eta ohiturak ezagutzera ematea, lehendik gai hauei buruz idatzirik zegoena bilduz eta berriak landuz. Ezarritako helburuek agintzen duten bezala, ikerketazkoa baino gehiago dibulgaziozkoa izatera deitua zegoen. Bere buruari jarri zizkion neurri zorrotzak, ordea, ondotxo bete zituen, berak osatzen baitu euskal gaiet buruz idatziriko lanen kutxarik potoloena, 79 bolumenek osatzen dutena. Artea, historia eta literatura dira lantzen direnak, hiru hizkuntzatan: euskaraz, frantsesez eta espainolez. Kronika literario-biografiko handia eskaintzen du eta horretan legoke haren baliorik nabariena.

Beren lankidetzak eskaini ziotenen artean, Karmelo Etxegarai (1865-1925), Martzelino Soroa (1848-1902), Biktorianoa Iraola (1841-1919), Ramon Artola (1831-1906), Juan Karlos Gerra (1860-1941), Serafin Baroja (1840-1912), Gregorio Arrue (1811-1890), etab. aurkitzen dira. Zuzendariak, berriz, hauek izan zituen: Toribio

Altzaga, Antonio Artzak, Frantzisko López Alin eta Adrian Loiarde. Laburki esateko, hainbat euskal intelektualen topaleku bihurtu zen.

Euskalerrriaren alde hilabetekaria (1911-1931) 1911n agertu zen euskal kulturaren alorrera, hau ere Diputazioaren babesean, eta 1931. urtea arte iraungo du. Jose Manterolaren lehengo *Euskal Erriari* segida ematera datorrenez, haren espiritu bera edo oso antzekoa dakar. Zuzendaritza Gregorio Mujikari ematen zaio. Zuzendari-batzordea, berriz, Arturo Kanpion, Julio Urkixo, Txomin Agirre eta Karmelo Etxegaraik osatzen dute. Zuzendaritzak, sarrerako aurkezpenean dakarrenez, euskal kultura lantzerantz mugatzen du bere egitekoa, horretara bakarrik. Euskal kultura horren elementu osatzaileak zein diren ere oso ongi adierazita dator: hots, hizkuntza, historia, tradizioak, usantzak eta ohiturak, literatura eta artea. Gai guztiok erabili eta arakatuko dira, baina, pasioaren indarrez alderdikieriarik sor ez dadin, ez da egingo garaiko gertakari politikoei buruzko iruzkinik. Politikan historiari bere azken hitza esateko dauka eta hobe da isildu.

Bere bizitzako hogeitaz hamar urteak izugarri aberatsak izan ziren, antolatzaile gisa euskal jaien antolaketan, artikulu-lehiaketetan eta lehiaketa historiko-literarioetan parte hartuz. Bestalde, euskal kulturaren zabalkundean eta idazle gazteen sustaketan urrats erabakigarria ireki zuen. Bere inguruan lankide asko bildu zituen, hauen artean: Jose Eizagirre, Jose Maria Uarte, Alfonso M. Erzilla, Juan Bautista Ayerbe, Martin Angiozar, Fernando Mendoza, Eduardo Urrutia, Fernando Urkia, B. Arregi, Jose Zinkunegi, etab.

Eusko Pizkundearen hasieran eta bidean dauden Donostiako *Euskal Erria* eta *Euskalerrriaren Alde* aldizkarien familian hirugarren anaia gaztea dugu *Yakintza* (1933-1936), 1933an sortu eta hiru urteren buruan 21 zenbaki argitaratu zituen. Senidea dela esan dugu, bere aurkezpenean espreski dakarrenez, bi horien herentzia kulturala osoki bereganatzen baitu. Bereizitasun hau du: aurreko bien aldean, sail jakin batzuetan espezializatuagoa dela, ez hain herritarra gaien azalpenean.

Yakintza aldizkariaren xedea, bere egitekoa soilik kultur eremura mugatuta, une hartako Eusko Pizkundean parte hartzea da. Bere garaian Bizkaian Sabino Aranak, Nafarroan Kanpionek, Gipuzkoan Gregorio Mujikak, Araban Becerro de Bengoa, Berastegi eta Apraiz batek egin zutenaren antzera, euskal gaiak zientifikotasunez landuz segitu nahi du. Espezifikoki intelektual eta ikertzaileentzat muntatua

den kultur plataforma honek, ordea, bere aurreko senideek duten akats berdina du: ia gehiena erdaraz egina dela. Ohikoa zen bezala, euskal gaiak ikertzen dira, bai, baina erdaraz. Euskara maila akademiakoan berreskuratzeko martxa kokorra

Hiru aldizkari horiek bata bestearen segidan ematearen arrazoia izan da, elkarren artean duten kidetasuna, hiruen artean Eusko Pizkundearen ziklo osoa osatzen dutena, bakoitzak bere garaiko lekukotasuna ematen duelarik.

1.2.2. Euskalaritzaren lehen urratsak

Euskalaritzaren sail espezifikoan, besteak beste, bi aldizkari dira garrantzitsuenak Eusko Pizkundearen barruan, *Euskara* (1886-1896), hau Berlingen argitaratua, eta *RIEV* ditugu, garrantzitsuak biak, euskalaritzan ekarpen modernoak egiten dituztelako ezagutza zientifikoetan oinarrituz. *RIEV* (1907-1936) Julio Urkixo Ibarrek sortu zuen 1907an, hau ere Gipuzkoako Diputazioaren babesean, garai hartako euskaltzale eta jakintzu ospetsuenak elkartu eta euskal gai buruzko ikerketak bideratzeko xedearekin.

Euskaldunok Urquixori gehien zor dioguna, seguraski, aldizkari horren aita izatea da, hortik heldu zaizkigun emaitzak bereziki gorai-patzekoak baitira, batez ere jarraiko arrazo honengatik: hots, guztien gaineratik, lankidetzarako premisa ezinbesteko gisa, zientifikotasuna eskatzen zuelako. Beraz, argitalpen honekin ordurarte hain ohikoa ez zen zerbait lortu zuen euskal gaien ikerketan: espezialistei leku eman eta ikergaiak gaitasunez lantzea. Europa eta Euskal Herriko hizkuntzalari onenak bereganatu zituen eta, lankidetzaren espezializatu honi esker, hainbat gai goitasunez eta zehaztasunez lantzeari ekin zitzaion, hala nola: ezagutzen ez ziren eskuidatzi partikularrak, monografia historikoak, liburu klasikoak eta euskal bertsoak, argitaragabeko biografiak, zerrenda toponomastikoak eta gehigarri lexikografikoak, artxibo-pieza ezkutuak, bibliografi eta kritika-sailak eta Euskal Herriarentzat jakingarriak diren beste mila gauza kurioso. Urkixo bera zen halakoxea, ikertzaile zorrotza eta biltzaile porrokatua.

Julio Urkixok badu bere meritua, eta, agian, nabariena da Oñatiko Batzarrean berak jadanik RIEVen hartutako jokabidea sagaritzen dela: euskal linguistikan metodo modernoak aplikatzearena, alegia. Helburu honetara heltzeko, ordea, bazen oztoporik. Lehenengoa zen hizkuntzalari atzerritarrek ez zutela euskara behar adina ezagutzen

eta bigarrena, berriz, bertako euskaltzaleak ez zeudela aski gaituta linguistika-sailean. Bi eragozpen hauek gainditzeko sortua zen, hain zuzen, RIEV. Aldizkari honen espiritu zientifikoak bere bidetxoa egina zeukan 1918rako. Hamaika urte lanean. Ez da harritzekoa, bada, bera izaten bada Oñatiko Batzarrean euskarari buruzko ikerketen berri ematen duena.

1.2.3. Euskararen gizarte-sustapena

Bestalde, bihotz-zolaraino sarturik zegoen garaiko euskaltzaleen artean euskara hiltzeaz zegoela eta, zerbaitek salbatzekotan, talde-lanak bakarrik salbatuko zuela herio horretatik. Horregatik, euskaltzale sakabanatuak elkar-lanean biltzeko eta ugarituz zetozen ikertzaile berriei zeregin osagarrietan leku egiteko, nahiz eta asmoa lehenagotik zetorrena izan, *Euskal-Esnalea* (1908-1931) hilabetekaria eratu zen 1908an, Tolosan, Arturo Kanpionen lehendakaritzapean, izen bereko kultur elkarteak eraginda. Aldizkari honen gunetik sortuko da Donostiako Argia asterokoa (1921-1936), egundoko harrera izangoa zuena duena Gipuzkoa osoan (Izagirre, 1998, 169).

Aldizkari hau, hitzak berak dioenez, euskara eroriaren izenean eta alde, jendea esnatu eta elkar-lanera deitzera dator,aldi berean erakustera eta ikastera. Horretarako, politikazko alderdikeriak at utzita, zabaltasunez jokatu duela agintzen du. Jarraiko atalok izango ditu: 1. "Izkuntzaz" (hemen euskal hitzak eta joskera aztertzen dira); 2) "Anima-janaria" (hemen dotrina, otoitzak, liburu santuak, hots, eliz gauzak sartzen dira); 3) "Antziñako gauzak", batipat euskarari eta Euskadiri buruzkoak; 4) "Euskera'gatik", hots, euskararen aldeko ekintzak; 5) "Irakurgai zarrak, irakurgai berriak", hots, liburu klasikoak eta berrien berri bibliografikoa; 6) "Egizko gezurrak", hau da, ipuinak; 7) "Masketa", hau da, han-hemen jasotakoak berri-ematea; 8) "Alper-lanak", hots, aisiarako jolasak eta asmagaiak. Ageri denez, bere egitekoak, batez ere, herriko euskaldun soilak beraiei dagozkien eguneroko gaietan janztera eta irakurketaren euskaraz alfabetatzera zuzentzen ditu. Eta zentzu honetan, maila batean bederen, antzekotasun handiak ditu *Euskal Erria* eta *Euskalerraren alde* aldizkariek.

Euskal-Esnalea, aldizkaria izateaz gainera, elkarte ere bazen, Ipar Euskal Herriko *Eskualkaltzaleen Biltzarra*-ren antzeko zereginak bete nahi zituena. Kemen biziz hasi zen lanean. *Euskal-Esnalea* elkar-teak deituta, Ultzamako Auza herrian, 1908ko maiatzaren 29an, bile-

ra aipagarri bat egin zuten, bertan mintzatu zirelarik Arturo Kanpion, Juan B. Larreta, Karmelo Etxegarai eta Krutz Goienetxe jauna. Apaiz anitz bertaratu zen. Arturo Kanpionek, bere hitzaldian, gogor salatu zituen Euskal Herrian dauden eta euskaraz ez dakiten sekretario, notario, mediku eta apaiz erdaldunak. Euskal intelligentsia erdaldun-dua dago. Egiaztatuz gero, batetik, Nafarroa eta Gipuzkoan badirela euskaraz ez dakiten notarioak (Burgetekoa, Lekunberrikoa, Donostia-koa eta Elgoibarkoa) eta, bestetik, Nafarroan badirela herri euskaldu-netan euskaraz ez dakiten apaizak edota, euskaraz jakin eta, euska-raz mintzaten ez direnak eta, beraz, guzti hori legearen kontra doala, euskararen kontra dagoen elite honen kontrako salakuntza publikoa egitea erabakitzen du. Horretarako, bere bazkideak gertakari konkretuen berri ematera deitzen ditu. Lehen aipatu dugu nola Artu-ro Kanpionek pentsatzen zuen herriko eliteak, bereziki herriko mai-suak, zirela euskara galtzearen kausa eta orain, lerro berean apaizak, medikuak, notario eta idazkariak sartzean, *Euskal-Esnalea* elkarteak dakarren salaketa honen atzean, esan daiteke oker handirik gabe, egon bide zitekeela Arturo Kanpionen luma. Luma ez bada, bai, bederen, pentsamendua.

Baina, aurreko salakuntza publiko horretan ikusi den bezala, ekintza mailan asko busti baitzen, agian horregatik, bigarren urtearen erdi aldera, guztira 20 zenbaki argitaratu ondoren (1909-8-15ean), traba batzuk jarri zizkioten eta ondoko bi urteetan (1910-1911) lru-ñean argitaratu zen; azkenekoan, ordea, 1911-1931 epealdi luzean, Donostian argitaratuko da Gregorio Mujikaren ardurapean.

1.2.4. Herri-mailako kultur ekintzak (1879-1895; 1896-1913)

Herri-ekintzen xede bertsua duten bi kultur ekintza dira aipa-tekoak, kronologiaren aldetik bata bestearen jarraian datozenak: lehenik "Lore-Jokoak/Juegos Florales" (1879-1895) deituak, eta gero "Euskal Festak/(Fiestas Euskaras)" (1896-1913). Hauen egi-tekoa, euskaldunak, herritar xumeak, euskaraz baliatu, mintzatu eta irakurtzera bultzatzea edo, beste modu akademiko batez esanda, euskal hiztunen artean euskarazko alfabetatzea lantzea, estatu-zen-tralismoak ezarritako politika asimilazionistaren ondorioz erdarazko alfabetatzea baitzen gailenduz zetorrena nola hezkuntza-sisteman hala administrazio-guneetan.

Eusko Pizkundeko garai honetan, euskal literaturaren historian pixka bat gaintetik aipatzen bada ere, hedapen handiko eta garrantzi bereziko kultur ekintzak bideratu ziren Lore-Jokoen (1879-1895) eta Euskal Festen (1896-1913) bidez. Ana Eizagirrek (2005) egin berria du tesi-lan sakon bat kultur ospakizun horiek euskarazko alfabetizatzean bete zuten eginkizunaz.

Lore-Jokoak Donostian 1879ko irailean ospatu ziren lehen aldiz, Jose Manterola sustatzaile nagusi zela. Antolaketari dagokionez, esan behar da Gipuzkoako Diputazioa eta Donostiako Udala zirela lehiaketa hauetarako dirulaguntza ematen zutenak. Festa hauek hiru ataletan zatitzen ziren: batean bertsolarien saioa, bestean literatur lehiaketa, hitz lauz nahiz neurtitzez egiteko aukerarekin, eta, azkenik, herri-kirolak eta txistulari-lehiaketa. Festa hauetara hainbat euskaltzale ospetsu etortzen ziren, gonbidatu gisa, hauen artean, Bonaparte printzea, Abadia jauna eta Nafarroako Euskal-Ekargoa, besteren artean. Beraz, herri-ekintza hauetan agerian zuen Euskal Herriak bere batasun etnoterritoriala .

Lore-Joko hauek Euskal Herri osoan ospatzen ziren, 1879-1895 epealdian zehar, horietan literatur lehiaketak eginez, baina ez iraunkortasun eta maiztasun berarekin. Gipuzkoan urtero ospatzen ziren, beti Donostian, azken urtean izan ezik; Iparraldean, orobat, ia urtero ospatu ziren, 1886, 1889 eta 1891n izan ezik.

Bestalde, Lore-Jokoak 1894. urtera arte Donostian kokatuak egon baziren ere, 1896. urtetik aurrera egoera aldatu egingo da eta hauek –orain “Euskal Festak” izenpean–, Gipuzkoako herri desberdinetan zehar ospatuz joango dira. Egoera-aldaketa hau, hain zuzen, Diputazioak eraginda etorri zen, Gipuzkoan ospatu ohi ziren ganadu erakusketei bultzada berri bat eman nahi baitzuen eta horretarako ondo baitzetozen festa hauek. Modu honetan, Diputazioak ospakizun berean bildu zituen nekazal gizarteko ganadu-erakusketak eta literatur lehiaketak. Dinamika berria Batzorde probintzialak 1894ko azaroaren 12an hartutako akordiotik sortu zen. Antolaketari dagokionez, Batzarraren esku zegoena, 1910. urtetik aurrera arduraduna *Euskal Eснаlea* elkarteak izatera pasatuko da, baina eginkizun honetan Diputazioak finkaturiko egituraren arabera jokatu.

Euskal Festa hauek ere, aurrekoak bezala, Euskal Herri osoan zehar ospatu ziren 1897-1913 epealdian zehar: Gipuzkoan urtero, herri desberdinetan, Iparraldean ere ia urtero nonbaiten; Bizkaia, Ara-

ba eta Nafarroan, aldiz, urte batzuetan bakarrik. Lore-Jokoen kasuan bezala, Euskal Festen ospakizunean ere Iparraldea eta Gipuzkoa izango dira nolabaiteko iraunkortasuna mantenduko duten eskualdeak.

Euskal Festa hauen ezaugarri nagusiak, jadanik Abadia jaunak finkatu zituen antzekoak dira, hots: euskal tradizioak, dantzak, bertsolariak, feriak, ganadu-lehiaketa eta literatur lehiaketa, hauek denak ospakizun berean bilduz. Gure kasuan, esan daiteke, garrantzi handiagoa hartu zutela ganadu-lehiaketek, Diputazioaren xedea, hain zuzen, probintziako nekazal eta ganadu industria bultzatzea baitzen (Ana, 229).

Lore-Joko hauek ez ziren Euskal Herrian bakarrik ospatzen, baita Katalunian ere. Lauaxetak "Catalunyako Jocs Florals" artikuluan dakarrenez, jadanik 1858. urtetik ospatuz etorri dira han olerki-lehiaketak. Bera 1935eko maiatzean izan zen Palau de la Musica Catalana-n, eta gogoeta hau egiten zuen bere baitan: "Palau eder aretan nengoan aldi osoan, an barik beste toki baten burua neukan. Geure aberriko mendi magaletan! Euzkadin egiten diran Olerki Egun gaixoetaz ol-dotzuten nengoan. Catalunyan baizen olerkari onak daukaguz; an beste ederzaletasuna be geure artean ba dago. Zergaitik ostera, ain jente gitxi batuten gara? Europa osoan ezagunak dira Catalunyako Jocs Florals orreik eta ango olerkaririk onenak Italieraz, Prantzeraz, Doitxeraz eta agertu dira. Olerkariakaitik ez balitz be, aberriagaitik egin bear geunkez olerki jai ospetsuak" (*Euzkadi*, 1935-05-12; *Azalpenak*, 159).

1.2.5. Euskaltzaletasun foralistaren ezaugarriak

Lehena: Gipuzkoako kultur mugimendua gehienbat instituzionala izaki, apolitikotasunean babesten da. Euskaltzaleen artean nahasterik egon ez dadin, kulturaren neutraltasunaren legera jokatzeari eskatzen da, espreski eskatzen ere zuzendaritza mailatik. Ezaugarri hau konstante bat izango dugu aipaturiko aldizkari horietan. Galdera bakarra da, eta bere bakarrean ez txikia, ea definizioz politikoa den erakunde bat izan ote daitekeen bere kultur adierazpenean apolitikoa.

Bigarrena: Euskal kulturaren muina zertan datzan mugatzeko orduan, Euskal Herriaz diharduen oro dela euskal kultura baieztatuko da. Eta euskal kultura adierazi eta egin, euskaraz nahiz erdaraz adieraz eta egin daiteke. Kultura, beraz, ez hizkuntzak, baizik eta gaiak mugatzen du. Erdaraz ere euskal kultura berdin-berdin egin daitekeela dioen tesiak bere erroak aspalditxoan ditu hartuak, eta iturri hone-

tan ez gutxi. Euskaltzale askok horrela pentsatu izan dute. Hizkuntzak kultura berezi baten mugaketan duen garrantziaz geroago jabetu da euskaltzaleen kolektiboa. *Euzko-Gogoa*-k 1950ean aldarrikatuko du, zalantzarik gabe, bere aurreko korrontearen kontra, honako tesi hau: euskararik gabe ez dago Euskal Herririk, ezta, ondorioz, euskal kulturarik ere. Horregatik, euskaltzale hauek beren aldizkarietan gehienbat ari dira, baina, hori bai, Euskal Herria gaitzat hartuta.

Hirugarrena: Euskalaritzaz diharduten aldizkari espezializatuak alde batera utzita, besteetan herri-literaturari ematen zaiola garrantzirik gehien euskal gaien azalpenean. Hori batetik, eta bestetik, Lore-Jokoen eta Euskal Festen antolaketa egitarauetan ageri bezala, herri-tar soilen artean euskarazko alfabetatzea dutela xede nagusi, horretarako estrategia bereziak erabiliz.

III. Eusko Ikaskuntzaren ekarria (1918-1936)

Oraindik euskaltzaletasun foralistaren barruan eta Euskal Festak desagertu osteko 1915etik 1918. urte-bitarteko trantsizio-une labur baten ondoren, hirugarren epealdi garrantzitsua Eusko Ikaskuntzaren sorrerak irekitzen du 1918an Oñatiko Batzarrekin. Kultur elkarte hau aurreko epealdian sortu eta bideratuko kultur elkarte eta ekintzak oro zentralizatuko dituen kultur erakundea da, Euskal Diputazioen ekimenez bideratua. Zer gertatu da orain arte beren kabuz ibilitako goi-instituzio politikoak euskal kulturaren inguruan elkar daitezten? Diputazio eta Udaletan –batez ere, 1912. urtetik aurrera–, ordezkari nazionalistak indartuz doazela eta beste ordezkariak maila kulturalean bederen erabaki batzuk adostera behartuak aurkitzen direla. Zentzu honetan, euskal kulturaren garapen-prozesuan izandako eraginarengatik, urrats kualitatiboa suposatzen du, inolako zalantzarik gabe.

Euzko-ikaskuntza elkarteari, oinarri-oinarrian, Unibertsitatearen esku egon ohi den ikerketa-eremua dagokio, zehazki euskal gizarteak maila desberdinetan planteaturik dauzkan arazoetara mugatzen den eremua. "Institut d'Estudis Catalans"en eredura sortua da. Euskal Herri osoaren makroikuspegi tekniko-zientifikoa da bere gain hartzen duena. Lan monografikoak lantzen ditu bere Batzarretan, hala nola: Hizkuntza, Literatura, Historia, Artea, Irakaskuntza, Gizarte-Antolakuntza, Arazo ekonomiko-sozialak, etab. Esan daiteke, bada, euskal gizarte orokorraren trataera zientifikoa duela xedetzat. Era

berean, hortik sortuko den Euskaltzaindiak euskararen normalizazioaz dihardu eta, lehen ikusi bezala, hasieratik bertatik zeregin horri ekiten dio, arau ortografikoak eta batasunaren arazoa planteatuz.

Eusko-lkaskuntzak ere baditu bere ezaugarriak. Guk ondoko hauek aipatuko ditugu:

Lehena, batetik, apolitikotasuna aldarrikatzen dela, joera politiko desberdinetako euskaltzaleen arteko anaitasuna eta elkarrenganako errespetua eta, bestetik, euskararentzako aterabide praktikoak bilatu nahia azpimarratzen dela. Oñatiko Batzarrean elkartuko dira, bada, euskal nortasunaren alde jokatzeko gogoia agertzen duten gizarterakunde politiko eta erlijiosoak, hala nola euskal Diputazioak eta elizako goi-hierarkia, gehi erakunde politiko-sindikalak aniztasun politiko zein ideologiko guztien gaineratik. Alfonso XIII.a honela mintzatu zen Gernikan 1922an egindako Batzarrean: "Eso quiero decirlos, recordando las tradiciones de Vizcaya: que todos vosotros, todos, necesitáis conocer el castellano; podéis y debéis estudiar el vasco, pero necesitáis estudiar también el castellano"².

Bigarrena: Eusko-lkaskuntza euskal Diputazioen emaitza dela esan da arestian, eta, ezinbestez, ideologia politikoaren aldetik kolore anitzeko adostasunaren ondorioz sortu eta bideratua. Eta hau esatean, euskaltzaleetasuna eta abertzaleetasuna garbiki bereizten zireneko urrezko garai haiek ekartzen dituzte gogora euskararen arazoa sobera politizatua dagoela diotenek. Erakundearen buruan aniztasuna nabarmena bada ere, ezin da beste horrenbeste esan erakunde hori sostengatzen duten oinarri sozialari buruz. Datua da, bazkideen kopurua, 1919an 699koa dela, eta babesten duten talde politiko-sindikalen artean, gehienak nazionalistak direla: EAJkoak 30, ANVkoak 3, ELAkoak 1, karlistak 2, mauristak 1 (Idoia Estornes, 1983, 52-53). Hor ageri denez, bada, sustatzaile nagusiak nazionalistak dira. Eta probintzien aldetik ere, gehien sustatzen duten elkarteak –kasinoak, klubak, zirkuluak, eta horrelakoak–, Gipuzkoakoak eta Bizkaikoak dira, batez ere. Berdin Diputazioak ere. Ordena eta kongregazio erlijiosoen artean, berriz, jesuitak eta kaputxinoak dira gehien parte hartzen dutenak. Bestalde, Gipuzkoa eta Bizkaitik kanpora, Eusko-lkaskuntzaren delegaritzen funtzionamendua aski ahula izan zen, aski testimoniala. Eusko-lkaskuntzaren funtzionamendua eta honen kultur

[2] Koldo Izagirrek aipatua, op. cit., 168 or.

bizitza, gehien-gehienbat, Gipuzkoan kokatzen da, nahiz Euskal Herri osoan –eta hortik ere, Bartzelona, Madrilen eta–, zabaldua dagoen.

Hirugarrena: euskal kulturaren bi erakunde arras garrantzitsu sortzen dira Eusko Ikaskuntzari sorrera eman dion Batzar historiko hartatik, hots: Euskaltzaindia, hurrengo urtean, eta *Euskaltzaleak* elkarteak 1926an. Eusko Pizkundeko euskalgintzan bi zutabe handi, bakoitza berean, euskararen geroko bilakaeran oinarritzko erreferentziatzat jo beharrekoak. “Euskaltzaleak” elkartearen sorrerak Eusko-Ikaskuntzaren barruan badu bere azalpena, eta da, beste arrazoen artean, 1923ko irailaren 13tik aurrera, Eusko-Ikaskuntzak bideratutako euskalgintzaren kontrako eraso hasten delako, neurri handi batean Euskal Herritik bertatik zuzenduta. Bestalde, Liga Monarkikoak kontrolatzen duen Bizkaiko Diputazioak bere subentzioa kentzen dio 1924-1927 epealdian eta honek euskal ekintzen dinamika ahultzea ekartzen du. Testuinguru honetan kokatu behar dira garai honetan sortzen diren hainbat herri-ekintza eskualde desberdinetan, gehienbat herri-mugimenduen ekimenari esker sortu eta bideratuak, Gipuzkoan “Euskaltzaleak” baino lehenago Nafarroan *Euskakaren Adiskideak* elkarteak 1925ean eta Araban *Baraibar* taldea 1928an. Baina azken bi hauen dinamika Gipuzkoaren aldean ahula izango da. Eusko Pizkundeari egiazko bultzada eman, *Euskaltzaleak* elkarteak ematen dio, berak bideratutako dinamika bizian sartzeko baitira garai honetako euskaltzale gehienak, Aitzolen belaunaldikoak deitu izan direnak, Gipuzkoan bederen.

Laugarrena: Eusko-Ikaskuntza elkarteak, ordea, dauzkan hainbat alderdi positiboren bestaldean, euskal kulturarekiko erabakigarria gertatzen den muga nabaria erakusten du. Eta da horko espezialistek euskal gaiak ikertzen dituela, bai, baina erdaraz. Ikergaitzat euskara bera daukan Euskaltzaindiak berak ere erdaraz argitaratzen ditu bere lanak. Bego, beraz, hizkuntzaren muga edo, nahiago bada, hutsune hori. Primo de Rivera diktadore-garaian espia bat izendatua zegoela Euskaltzaindiaren bileretarako eta honek ez zekiela euskaraz? Bai, baina euskaltzainek euskara ez erabiltzearen arrazoinak beste batzuk ziren: bat, onartua zegoela gai zientifikoez –kasu honetan linguistikoez-jardutean erdaraz aritu behar zela eta, puntu honetan, Aitzol³

[3] Honek irakaskuntza zientifikoan gaztelania erabiltzea gomendatzen zuen, euskara gai afektiboetarako utziz, hots, literatura, historia, erlijioa eta geografiarako (Intermet: Euskaltzaleak, J. Ariztimuño).

bera ere, Euskal Pizkundearen aitzindaritzat hartua zena, ikuspegi horrekin ados zetorrela; bi, Urkixo, Kanpion eta Olabide bezalako euskaltzainek ez zutela zailtasunak zituztela euskaraz mintzatzeko (Izagirre, 1998, 173).

Bostgarrena: *Euskaltzaleak* elkartea da, hain zuzen, Olerti-Lehia- ketak antolatzen dituena, Euzko Pizkundeko literaturgintzari bere gailurra ezarri ziona. Prentsan izan zuen oihartzunagatik eta poeta sarituak zekarren berritasunagatik, Erreterian 1930ean ospatutako lehen lehiaketa izan zen famatuena eta, agian, baita eztabaidatuena ere. Lauaxeta, Bizkaiko poeta gaztea, izango da Gipuzkoan gailenduko dena. Gu orain orduko kanpai-hotsak entzuten ari gara. Gatozen, bada, Laukizkoaren bila.

IV. Euskaltzaletasunaren bilakaera Bizkaian (1893-1936)

Eusko-ikaskuntzaren eta, bereziki, *Euskaltzaleak* elkartearen eragina, batez ere, Gipuzkoara mugatzen da. Bizkaiak beste maila eta izaera bateko gizarte-garapena ezagutzen du, bereziki, maila sozio-ekonomikoan eta kulturean, eta honek bere eragin zuzena izango du. Bizkaian abertzaletasuna eta sozialismoa elkarren lehian gizaratzen dira eta euskaltzaletasunak alde bietako eraginak izango ditu. Bestela esanda, sabindar tradizio garbian, euskaltzaletasuna abertzaletasunari atxikirik etorriko da eta ikuspegi honek, jakina, asko baldintzatutako du foralismo erregionalistan oinarrituta zegoen euskaltzaletasunaren norakoa eta nolakoa. Lizardi eta Aitzol, adibidez, Gipuzkoako giroan –zehazki “Euskaltzaleak” elkartearen inguruan–, murgildurik ikusten ditugun bezala, Lauaxetaren espirituak beste giro bat arnasten du Bizkaian, askoz ere hurbilagoa zaion hango tradizio nazionalistan. Kontua da, Bizkaian, euskal nazionalismoaren sehaskan, alegia, kulturgintza beste eskualdeetan baino dezente politizatuagoa ageri zaigula, zalantzarik gabe Sabino Aranaren eraginez. Horregatik, euskaltzaletasuna bizienik dagoen bi eskualde hauetako euskararen bilakaera bereiz ematea egokia dela iruditzen zaigu.

Sabino Aranak, berak bakarrik, kaleratzen dituen aldizkariak ez dira gutxi, nahiz horietako batzuk, ondoko zerrendan ikus daitekeen bezala, iraupen laburrekoak izan: *Bizkaitarra* (1893-1895), *Baserritarra* (05-1897/08-1897), *El Correo Vasco* (08-1899/09-1899), *Euzkadi* (03-1901/12-1901), *La Patria* (11-1901/6-1903) eta *Patria* (06-

1903/08-1903). Guztira 243 zenbaki, eta euskaraz % 1,30 bakarrik (Iztueta, 2003, 876).

Argitalpen horietatik, Bizkaiko erakunde politikoen kultur plataforma gisa, *Euzkadi* aldizkaria (1901-1915) eta izen bereko egunkaria (1923-1937) aurkitzen dira eta *Euzkerea* (1929-1936) hilabete-karia (1929-1933) eta bihilabete-karia (1934-1936) eta, azkenik, *Eguna* egunkaria (1937).

Lehena, Sabino Aranak sortutako *Euzkadi* aldizkaria (1901-1915) da eta honek gai kulturalak nahiz politikoak, lantzen ditu gehienbat, euskal nazionalismoa hedatzeko xedearekin. Sabino Arana desagertu eta nahikoa laster, 1927an hain zuen, euskal nazionalismoaren barruan, beste abertzale-talde batek JEL sortu zuen, lanak euskaraz eta espainolez argitaratuz.

Euzkadi egunkaria Comución Nacinalista-ren organoa zen, Engrazio Arantzadik sortua. Euskal literaturarako eraginkor gertatu zen euskal sail bat zekarren azken aldian, "Euzkel Atal" deitua, eta horren arduradun izan ziren Kirikiño, Orixe eta Lauaxeta. Orixe "Euzkel Atal" horren zuzendaritza Kirikiñoren eskutik hartuko du, eta Lauaxetak hari 1931ko azaroan hartuko dio. Baina honen horko lehen artikulua 1929koa da.

Bigarrena, *Euzkerea* da, *Euzkeltzale-Bazkuna*-ren eta PNV-Aberri taldearen tradizioetik eta eskutik datorrena, *Pizkundia* elkarteak argitaratua. Lauaxeta da, hain zuzen, horren sorreran parte hartzen duenetako bat. Hizkuntzaren aldetik, puritanismoaren ordezkariarik behinena da, dudarik gabe.

Hirugarrena, euskara hutsezko egunkari bakarra, hainbeste amestutako *Eguna* gerrate ilunean jaioko da Bilbon 1937ko Urte Berriarekin, ekainaren 16an hiltzeko. Manuel Ziartzoloren zuzendaritzapean, sei hilabeteko lan txalogarria egin zuten lankideek, handik eta hemendik dunbaka, arma-hotsen artean. Santi Onaindiak guda-riek borroka-zelaian oso gogoz irakurtzen omen zutela esaten digu, "euskeraz zetorrelako, eta baita egi-zale zalako ere".

Lauaxetaren ibilbide politikoari dagokionez, esan behar da jokabidez aldatzen duela, batez ere, 1930eko hamarkada-hasieratik aurrera. Ezaguna denez, Euskaltzale-Bazkunaren tradizioetik datorrena da, Pizkundearen sorreran parte hartzen duena, hizkuntz puritanismoari eta nazionalismo independentistari errotik atxikia. Gerrate au-

rreko urteetan, ordea, aldatu egiten da bere praxi politikoan: 1932an AVASC kristau-sindikatuak utzi eta ELAn sartzen da; orobat, 1934an, Mendigoizaleen "Yagi-Yagi"ren barne-zatiketa gertatzean –esaten denez, Gandhi bakezalearen eraginez–, bere taldea utzi eta ortodoxiara pasatzen da, autonomi prozesuan sartuz eta ondoko gerra-dinamikan barruraino konprometituz. Beraz, Lauaxetak bere ibilbide politiko-sindikalean, bere eboluzioa izan zuen.

Lauaxetak, oker ez bagaude, hiru argitalpen horietan idazten du: *Euzkadi* egunkarian, hemen gehienbat, *Euzkerea*-n ere bai, hemen sortzaile gisa, eta *Eguna* egunkarian idazle gisa. Beraz, Lauaxeta zein eskolatakoa den zehaztu nahi bada, hiru erreferentzia horiek kontuan hartu beharrekoak izango dira. Baina ez da hori nire oraingo egitekoa. Nolanahi ere, bere ibilbide politiko, ideologiko eta linguistikoan bere eragina izan zuten bi kultur gune aipatuko ditugu, biak hari berekoak direnak: *Euzkeltzale Bazkuna* eta *Euzkerea*.

1. *Euzkeltzale-Bazkuna (1904-09-19)*

Euzko-Gaztedija, EAJko gazteen adar nazionalista, Bilbon sortzen da 1904ko urtarrilaren 3an, eta handik laster, batez ere 1908tik aurrera, Euskal Pizkundearen eragile bilakatzen da Bizkaian berak 1904ko irailaren 19an *Euzkeltzale-Bazkuna* elkartearen inguruan hainbat kultur ekintza antolatuz: hitzaldiak, antzerkiak, ikerketa-guneak, euskarazko eskolak, mitinak, mendigoizaleen txangoak, etab. Sabino Aranaren –batez ere, lehen garaikoaren– herentzia abertzale eta euskaltzaleak eraginik sakon eta iraunkorrena gazte hauen gogobihotzetan izango du. Horiek izango ditu jarraitzaileak sutsuenak, eta zenbait puntutan baita itsuenak ere. Bilboko gazte abertzale hauek izen bereko aldizkari bat sortu zuten 1913an, kirol-leku bat ere eraiki zuten, "Kirolokieta" izenekoa, erakundeko gazteek beren kirola egin zezaten. Orobat, *Euzko Deya* aldizkariaren sorrera ere elkartearen emaitza da, bi epealditan zehar luzatzen dena, lehenengoan 1916tik 1918ra, eta bigarreanean 1921etik 1922ra. Bi aro hauen bukaerak gobernu-zapalkuntza dute mugarri.

Baina 1918an, lehen mundu-gerraren ondotik sortzen den errepresio-giroan, erakundeari beren egoitzak itxi zizkieten, berriro handik urte t'erdira irekitzeko. Familia nazionalistaren barruan jadanik desadostasunak agertzen hasiak baziren ere Gasteizen 1917ko abenduan egindako Batzarrean, erabateko etena 1921etik aurrera

gertatuko da, beste arrazoen artean, gazte hauek Comuni3n-ekoak baino jarrera abertzaleagoak eta sozialistagoak sostengatzen dituztelako, garbiki euskal independentzia aldarrikatuz eta atzerriko mugimendu antikolonialisten lerroan kokatuz. Primo de Rivera gobernu-buruaren diktadurak EAJ-Aberrikoen egoitzak 1923ko irailean itxiko ditu berriro eta harrezkero, Comuni3n Nacionalista-koek *Euzkadi* egunkari elebiduna orain gaztelaniaz argitaratzen segituko duten bitartean –euskaraz egitea debekatua zegoelako, hain zuzen–, EAJ-Aberrikoen kultur jarduerak zein politika-ekintzak itzalera kondentatuak izango dira eta gidarietako batzuek erbesterako bidea hartu beharra izango dute. Testuinguru honetan kokatu behar da *Euzkaltzale-Bazkuna* elkartearen berpiztea eta honen gerizpean sortu eta gorpuzten den *Euzkerea* aldizkariko idazle-taldea 1929ko urtehasieran. Euskal Pizkundearen abiada bizkorrean, 1920ko hamarkadan, ondo zehaztu beharreko argilunez pintatua da familia nazionalistaren koadroa, batez ere, Bizkaiko partean. Hemen arras presente dago orokorrean Sabino Aranaren gogoia, hark ereindako nazionalismoaren hazia. Baina, askotan esaten bada ere, gaur ozenki esan dezakegu, orduko ez Arana bat, baizik bat baino gehiago errebindikatzeko dituztela: batzuek lehen aroko Arana independentista eta garbizalea, beste batzuek azken aroko Arana autonomista eta ez hain garbizalea. *Euzkerea*-koek, hain zuzen, lehen Sabino erasokor hura, politikagintzan sartu aurreko teorilari ausart hura, bereganatuko dute, ez presodengiak eta politikagintzan nozitutako sofrikarioek –eta, agian, emaitzen eskasiek– legalitate espainolera makurrarazten duten Sabino eraldatu hura, “Liga de Vascos Espa3nolistas” harekin zehazki zer eraiki nahi izan zuen argitzeke joan zen hura, zeinaren interpretatzaile nagusi, ez Luis bere anaia, baizik Kizkitza izango baita, gehiengo nazionalista autonomismoaren bidetik gidatuko duena, beti ere legalismoak ahalbidetzen duen neurrian. Biziki argigarriak dira aita Mauro beneditarrak, Kizkitzaren omenez, *Sabino Arana. Padre de las nacionalidades* izenarekin 1981ean argitaratutako bi tomoak. Haue-tan datorren guztia ez da azken hitza, zerutik ez ditu hodei guztiak ezabatzen, baina asko laguntzen du garai ilun hura argitzen.

Euzko-Gaztedija-k zazpi urteko tunela pasatu ondoren kaleratzen du *Euzkerea* aldizkaria, justu Primo de Riverak gobernu utzi aurreko urtean, 1929an. Hurrengo urtean, 1930eko ekainaren 8an, hertsirik zeuden Bilboko egoitzak irekiko dira berriro eta, honela, *Euzkeltzale-*

Bazkuna elkarteak bere lehengo bideari, aurreko hamarkadan bideratua zuenari emango dio segida. Orain, batik bat, hiru eginkizun izango dituzte helburu, hots: euskara irakasteko eskolak ematea, iritzi publikoan eragina izan eta euskal pentsamendua euskaraz lantzeko aldizkari bat sortzea –jadanik aurreko urtean bideratua- eta, azkenik, abertzaletasuna zein euskaltzaletasuna pizteko liburuak argitaratzea. Azken asmo hau betetzeko, *Euzkerea* aldizkariaren jabetzakoa den *Pizkundera* argitaletxea daukate eta honek hainbat liburu kaleratzen ditu, horietako batzuk, bere garaian izan zuten arrakastarengatik berehala agortu zirelako, berralgitapenak direnak, hala nola *Método gradual para aprender el Euzkera*, *Egutegi Euzkotarra*, aldizkariak berak bizkaieraz eta gipuzkeraz prestatua, eta Aranaren *Tratado Etimológico de los Apellidos Euzkéricos*, eta besterik. Urtean bizpahiru liburu argiratatzea agintzen zuen.

Euskarazko eskolak 1930ean hasi zituzten, 270 ikaslerekin, eta badirudi, Jadarka-k dakarrenez, euskal eskola hauetako ikasleen kopurua handitzen joan zela. Euskarazko antzerki-talde bat ere bazuen, *Oldargi* izenekoa, eta honek ere bere agerraldi sonatuak egin zituen, horietako bat Bilboko "Teatro de los Campos"en Aranaren omenez, eta Bizkaitik kanpora, Bergaran 1930ean, hau ere berebiziko arrakastarekin.

Euzkerea-k, urtebeteko ibilaldia egin eta gero, Euskal Pizkundea Aranaren irudiari zor dion itzala berresten du, maila guztietan jarraitu behar zaiona. Eta hau esatean, *Euzkerea*-koek diote ez direla elkartuko sekula santan Sabino Aranaren eskola ezezten dutenekin, berdin hauek jeltzaleak badira ere. Maisuaren pentsamendua zuzen interpretatzen duten bakarrak beraiek direla uste baitute, haren izena "fetitxe" edo "idolotzat" hartzen dutela edo horrelako zerbait irakurri orduko, salatuak sentituko dira. Onartuko dute badela oraindik euskalaritzan ikertzekorik, baina oinarritzko printzipioak jadanik Sabino finkatuak utzi zituela, diote. Horregatik, ikertzeaz dagoena zimentu teoriko horien gainean eraikitzea proposatzen dute eta horretarako, 1933an, ikerketa-elkarte bat sortzea. Mintegi horietan Ekonomia, Soziologia, Historia eta Filologiako gaiak harrotzen dira. Beraz, ikusten gatozenez, kultur mugimendu trinko eta antolatua bat dago hor lanean ari dena, Sabino Aranaren gerizpean Euskal Pizkundiari bere ekarpena egiten ari zaiona. Noski, beren bidetik.

Sabino Aranari jarraiki, honen eskolakoek aldarrikatzen duten oinarritzko beste printzipio bat da, euskaltzaletasunak abertzaletasunari atxikirik joan behar duela. Abertzaletasunaren surik gabe hila da euskara, esango du Jadarka-k. Txori-Errekak, Ondarrutik, gauza bera esaten dio Zeletari: "Euzkeltzaletasunaren gañetik abertzaletasuna daukagu, ta ori olan ixanik, gure biarkuna abertzaletasunari jarraitzia da".

2. Euzkerea aldizkaria

Aldizkari honen lehen zenbakia 1929ko urtarrilaren 15ean kale-ratzen da, Bilbon, euskaraz eta gaztelaniaz, azalean "Pizkundea" iku-rra dakarrela. Esan beharrik ez dago lehen aipatutako *Euzko Deya* duela aurrekari. Sarreran, Euskal Pizkundearen eragile eta gidari teo-rikotzat Astarloa eta Aranaren izenak aipatzen dira. Aldizkariak ia zenbakiro ekartzen ditu Aranaren pasarteak "Páginas del maestro" sailean, edo haren lanei buruzko iruzkinak, gehienetan hitz berrien inguruan. San Andres egunarekin, 1930eko azaroaren 30ean, *Euzkerea*-koek omenaldi hunkigarri bat egin zioten Arana maisuari Bilbon. Han izan ziren haren izena aupatzen Jose Antonio Agirre, Jemein (Jadarka), Orueta, Egileor eta Amantzi Urriolabeitia.

Euskal Pizkundearen historian *Euzkerea*-koak zokoratuegiak izan direlakoan baikaude, besteak beste, haien euskara-ereduak bide la-burra egin zuelako, ordua da, halere, dagokien lekua aitortzea, eta ez bakarrik Aranaren eragina horiengan garbiki islatzen delako, baita -eta batik bat-, aldizkari horretako talaiatik eztabaida interesgarriak pizten direlako ere. *Euzkerea* aldizkarian, 1929ko III. zenbakitik aurre-ra, atal berezi bat irekitzen da, "Los contradictores del maestro" izenburuarekin, non Abandokoaren iritziren bat edo beste ezbaian jartzera ausartzen zirenak errotarran xehatzen baitira kupidarik gabe. Batez ere, *Euzkadi*, *Euskera* eta horrelako aldizkarietan idazten dute-nekin ia etengabeko eztabaidan aritzen dira, noiz Orixeren kontra, hau Euzkadi egunkariko "Euzkel-atala" saileko arduraduna zen ga-raian, noiz Altuberen kontra, honek *La vida del euskera* liburuan dakartzan herri-euskararen aldeko iritziak luze kritikatu. *Euzkerea*-koak konbentzituta zeuden Sabino Arana euskalariaren lana gutxies-tea zutela xede haren kontraesale horiek. Kontraerasoa, gainera, gaztelaniaz egitea erabaki zuten, eztabaidaren berri jende gehiagok izan zezan.

Euskal Pizkundearen luze-zabalean ez ziren *Euzkel Bazkuna*-koak bakarrik izan beren buruak Sabino Arana euskalariaren ondorengotza-
ren aitoretzat zeuzkatenak. Gerra aurrean, Aitzolen gizaldiko hainba-
teke, Lauaxetak bezala Lizardik, men handia zioten Arana Goiriri. Abe-
rri-koek hain estu hartu zuten Orixek berak (2003, 73) ere Sabino
Aranari aitortzen zion gidaritza Eusko Pizkundearen prozesuan, esa-
tean "aren aldekoak naiz aitzikoak, naiz bitartekoak, naiz Arana-
kukuak, ua dute(la) eragile nola edo ala". Bazekien ordurako Sabino
eta sabindarrak bereizten.

Euzkerea-koen garbizalekeria alde batera utzita, bada haien eka-
rrietan hausnarketarako bederen aintzakotzat hartu beharreko puntu
bat, egun Soziolinguistikari eta Hizkuntzaren Soziologian aztertzen
dena. Aldizkari horretatik pizten den orduko eztabaidaren berri labur-
ra ekarriko dut hona.

2.1. "Kepa" ezizeneko batek, gaztelania Bizkaian gero eta arina-
go ari zela nagusitzen eta, sos larria bota zuen *Euzkerea* aldizkaritik.
Kalean zegoen kezka hori bere eginda, euskalaritzan itzal handikoa
zen Sebero Altubek, gai horren inguruan hitzaldi sonatu bat eman
zuen 1933an, Eusko Ikaskuntzak antolatutako Udako Ikastaroetan.
Hurrengo urtean liburu gisa argitaratu zen *La vida del euskera* izena-
rekin, eta oihartzun zabala izan baitzuen euskaltzaleen artean, hain-
batek agertu zituzten beren iritzia gai minbera horren gainean. Altu-
bek, Aitzolen antzeko bidetik joanez, garbizalekerian ezartzen zuen
euskarak azken 40 urte haietan atzera egitearen arrazoietako bat,
zioenez herriak ez baitu irakurtzen euskara-mota hori. Hark eredutzat
herri-mintzairan oinarritutako Kirikiñoren euskara zeukan.

Euzkerea-tik lehen erantzuna Nabarritarra-k (1934, 89-93)
eman zion Arrasateko euskaltzainari. Euskararen gainbehera gertatu
dela azken berrogei urte haietan zenbait herritan? Egia da, baina ez,
haren ustez, Altubek dioen bezala euskal idazle garbizaleen erruz,
beste arrazoi batzuk ere tartekatu izan direlako baizik, batik bat
hauek: bat, Errioxa, Araba eta Nafarroan, adibidez, euskal idazlerik ez
zen garaian gertatu zen euskararen hondamendia; bi, hizkuntza, fa-
milian ez ezik, kalean eta eskolan ere erabiltzen baita, Nafarroan
azken horiek izan dira euskara baztertze bide nagusi; hiru, komuni-
kabide idatziek ere beren eragina dute, eta hor *Euzkadi* eta *El Día*
egunkariak, adibidez, gehienbat gaztelaniaz ari baitira, horiek ere
"euzkera baztertu eta atzerazoteko biderik zabalenak" gertatu dira;

lau, herriari artez eragiteko, ahalik eta euskara garbi eta txukunenean eman behar zaio, erdal hitzez beteta, sendotu orde, ahuldu besterik ez baita egingo. Hogeita bat ohar egin eta gero, honentzat garbi dago Sabino Aranarena dela euskara salbatzeko biderik egokiena. Zenbaki berean, Luis de Garaien (1934) beste erantzun bat ere badator, hau are luzeagoa. Honen ustez, aspaldikoak dira euskarak mendez mende atzera egitearen zergatikoak, idazleak euskaraz idazten hasi aurretikoak, eta ez, inola ere, Euskal Pizkundeko belau-naldiari dagozkionak. Euskara Araba eta Nafarroan 1800-1850 urte bitartean joan zen desagertzen, inoiz baino bizkorrago joan ere, noiz eta, idazle "garbizaleak" idazten ez zuten garaian, hain zuzen. Horregatik, "barkaezina" da euskararen hondamendia azken berrogei urte haletan gertatu zela esatea.

Altuberen okerra, funtsean, euskararen arazoa hizkuntzalaritzatik begiratura bakarrik planteatzean datza, ez baitu kontuan hartzen, horrekin batera, beste indar soziopolitikoek ere badutela beren eragina. Hizkuntzen bizitza ez da jokatzeko bakarrik familian eta herritar soilen artean, hor bereziki, nazio batek bestea zapaltzen duen testuinguru historikoan baizik, are gehiago, gure kasuan bezala, hizkuntzaren izaera politikoak duen garrantziaz inor gutxi jabetu izan ez denean. Borroka ez da ematen hizkuntzen artean, herrien artean baizik, eta hor herri menpetuaren hizkuntzak bere garaipena kulturaren bidez lortu behar du. Horixe da, hain zuzen, Altuberen planteamenduari falta zaiona, hots, arrazonamendu soziolinguistikoa. Nabarriztarra kritikaria dugu aldizkari honetan hizkuntzaren boterearekiko lotura esplizitua egiten duenetako bat, sabindar tradizioan Eleizalde, edo Nafarroan Kanpionek egiten duten bezala. Orduan hain ebidenteak ez zena, egun Soziolinguistikak zein Hizkuntzaren Soziologiak berretsi besterik ez dute egiten, nahiz, interes desberdinengatik, hizkuntzarena despolitizatzen ahaleginak egiten diren. Egile honentzat, bada, euskararen aldeko borroka eta nazioarenak batera joan behar lukete. Egilearentzat ukaezina da euskararen berpizkundea euskal nazionalismoari zor zaiola eta horren eragile nagusia eta ia bakarra Sabino Arana izan zela, Bizkaian bederen, mugimendu hori gero Gipuzkoara zabalduko bada ere.

Onartezina da, bestalde, euskararen galera –herriak euskaraz ez irakurtzeari dagokiona, alegia– Sabino Aranaren eta honen jarraitzaileen garbizalekeriari egozteak, esanez, euskara hori ulergaitza delako,

horregatik ez duela irakurtzen herriak. Arrazoi honek ez du balio, zeren nola esplikatzen da Azkueren *Euskelzale* bezalako aldizkaria hain agudo desagertzea? Kirikiñoren adibideak ere ez bide du askoz gehiago balio, honen lanak ere, garaiko beste idazle gehienentzera, gutxi irakurriak baitira. Haren *Bigarren Abarrak* liburutik ale bakar batzuk bakarrik saldu zirelako kexu omen ziren argitaratzaileak. Kirikiño, gainera, hainbat hitz berriren sortzaile izan zen, "fué uno de los más puristas que han existido", eta neologismoak erabiltzeari ere ez zion ukorik egin, hala nola *auteskunde*, *itz-egin*, *aots*, *bentasun*, *abesti*, *gudate*, *osalari*, *guda*, *izpar*, *garazki*, *laterri-batza*, *irakurle*, *irakurri*, *izparringi*, *idatzi*, *ingi*, *ele*, *andrakila*, *orraztontzi*, *deun*, *endore*... Kontua da, euskara garbia ala mordoiloa (*motrollo*) gorabehera, prosa landua erabiltzen denean, herriak ez duela ulertzen. Baina hau herri guztietako hizkuntzekin gertatzen den zerbait da.

Orokorrean euskaldunberriak direla hitz berriak sortu eta erabiltzen amorratuenak? Hau ere ez da egia. Hala al dira aita Arriandiaga, Zabala-Arana, Urrutia, Urriolabeitia, edo Eleizalde, edo Kirikiño? Hauek guztiak Sabino Aranaren jarraitzaileak dira. Neologismoen kontuan zenbat eta gehiago aldendu euskara erdaren kutsutik, orduan eta onuragarriagoa gertatuko da harentzat, asimilazioari aurre egiteko modurik eragingarriena desberdintasuna delakoan baitago.

Azken batean, eta berriro hasierara gatoz, euskaltzaletasuna abertzaletasunari loturik dator eta hor jokutzen du euskarak bere etorkizuna: "Sin éste (el patriotismo) no hay euzkera ni vida propia. Con el patriotismo existirá el idioma. Sin él, esa cantidad, pequeña ciertamente, que hoy dedica sus esfuerzos y entusiasmos a nuestra lengua, no existiría. Sin patriotismo no hubiéramos tenido a un Kirikiño ni a la masa que le leía" (Garai, 1934, 138). Antzeko ideia dator beste pasarte honetan ere: "Dentro de la libertad de la patria está la vida del euzkera, pero esclava la patria el idioma no podrá vivir" (Garai, 1934, 144). Azken puntu honetan laurbiltzen da bere tesia. Eta puntu honetara iristean, ohartuko zineten bezala, Lauaxetaren hasierako pasarte hura irakurtzen ari gara.

Beste hirugarren erantzun bat ere jaso zuen Altubek aldizkari beretik, "Misibus" delakoak (1935) bi zenbakitan emana. Bere aurrekoek modu batera edo bestera esana ez duten gutxi dator honen 26 orrialdeko lanean. Neologismoen arazoan, berak dioenez, hiru jarrera-mota eman daitezke: a) hitz arrotzak nolnahi eta mugarik

gabe onartzea; b) erabat baztertzea; c) herri-hiztegiaren txertatuta daudenak ontzat ematea. Hizkuntza gehienetan hirugarrena da ohikoa, alemana eta ingelesaren kasuan bezala. Euskaraz ere erdal kutsua duten esaldiak eta hitzak baztertu eta, euskal harrobitik sortutakoak erabiltzea izanen litzateke irizpide zuzena. Maileguen gaitetik garbitasuna lehenesten da: "La solución purista euzkéricamente es la ideal; siempre las voces derivadas de raíces propias son más euzkéricas y hablan más al alma euzkeldun que las erdéricas" (Misibus, 1935, 439). Honela, euskaragoa da esatea, adibidez, *txindi*, dirua baino, *margo* kolorea baino, *oben* pekatu baino, *bijotz-miña* doloria baino. Hitzak sortzeko orduan, jatorrizko formaren bila joan behar baita, eboluzio-metodo historikoa erabiltzea proposatzen da, bere garaian Astarloak eta Sabino Aranak beren azterbide etimologikoetan egin bezala. Bestalde, orokorrean, ikuspegi negatiboegia, aurriritzi sobera, agertzen du Altubek euskararen egoerari buruz, noiz eta Euskal Pizkundearen gailurrean, euskara berpizten ari den unean. Euskara salbatuko bada, ez da nahikoa jende ikasiek erabiltzea, ezinbestekoa da bizitzeko beharrezkoa egitea ere. Euskarak biok behar ditu: ohorea bereganatzea eta herri xumeak bizitzeko beharrezkoa izatea: "Es deber del patriotismo hacer el Euzkera necesario para la vida". Euskara batua eta horrelakoak, hori ziurtatuta eta gero etorriko dira, herria euskaraz kulturizatuko denean, alegia.

2.2. Euskal Pizkundearen luze-zabalean ez ziren *Euzkel Bazkuna*-koak bakarrik izan beren buruak Sabino Arana euskalariaren ondorengotzaren aitoretzat zeuzkatenak. Gerra aurrean, Aitzolen gizaldiko hainbatek, Lizardi eta Lauaxetak tarteko, men handia zioten Arana Goiriri. Gerraostean, *Euzko-Gogoa* aldizkariako zuzendariak, "Etxetxo" ezizenez izenpetzen duen Jokin Zaitegik, lehen zenbakian Sabino Aranaren izena ezartzen du Euskal Pizkundearen ardatz gisa Guatemalan: "Arana-Goiri'k beraren idatziz, esanez ta eriotzez abertzaletasuna ereiñik zun Euzkadi osoan. 'Euzkadi dugu euskotarren aberria'. Asmo orren bidez euskaldun geientsuenen biotz-gogoak bestelakotu zitun Arana Goiri'k. Onek piztu zuen argi berriaren izpietara, Euzkadi euskotar egin zuten Irakaslearen ikasle purrukatuak". Aldizkari hau izango da, jeltzaleen artean bederen bai, Arana Goiri euskaltzalea baino harago joango direnak, errebindikatzean euskararik gabe ez dela Euskal Herririk, euskararik gabeko euskal kultura ez dela benetako eta, azkenik, Euskal Herria euskarak salbatuko duela. Honetaz

beste nonbait ari baikara, esana bego horretantxe. Dena den, ez genuke gure mintzaldi hau bukatu nahi oraintsu arte indarrean egon den uste oker bat zuzendu gabe, pentsatu izan baita Fernando Sarrailh de Ihartza izan dela bere *Vasconia* famatuan Sabino Aranaren errore arrazista salatzen eta euskara euskal nazionalitatearen osagai oinarrizkotzat ezartzen lehena. Euskarari Euskal Herriaren eraikuntzan ematen zaion lehentasunari dagokionez bederen, bera baino lehena-go esnatu ziren, arestian esan bezala, *Euzko-Gogoa*-ko zuzendari eta lankideak. Horretaz ez da zalantzarik.

V. Azken ondorio batzuk

Aztertzen ari garen epealdi honetan (1900-1923), euskal kulturaren norabidea orotara hartuta, puntu nabarmenenak aipatuz bukatuko dut hitzaldi hau.

1. Euskal nazionalismoaren gorakadarekin bateratsu garatzen den kultur euforia sano eta bizi baten aurrean aurkitzen gara. Han-hemen biltzen den uzta ugaria da: aldizkariak, literatur sariketak, hitzaldiak, erakunde-sorrerak, liburu-argitalpenak, etab. Azken batean, iheska doan trena harrapatu nahian bezala, euskal folkloreaken berreskurapen-ahaleginak biderkatuz doaz Ipar eta Hego Euskal Herriak batera jokatzu. Hainbat euskaltzaleren milaka indar dira Eusko Pizkundearen uholdeak bere sabelean daramatzanak.

2. Euskal kulturaren eta, hemen bereziki, literaturaren nahiz euskaralogiaren inguruan dihardutenen zerrenda aski luze-zabala baldin bada ere, mugimendu indartsu hori sostengatzen dueneko harroina gutxi batzuk osatzen dute aipaturiko epe honetan: Arturo Kanpion, R. M. Azkue, Julio Urkixo eta Koldo Eleizalde laukoteak hein handi batean eta, apalagoan, Txomin Agirre, Aita Olabide, Gregorio Mujika, Karmelo Etxegarai, Georges Lacombe, Pierre Broussain-ek eta. Goiko laukote hori erakunde nahiz aldizkari desberdinetako zuzendari-batzordeetan aurkituko duzu. Gutxiengo horrek, eta hau zerbait berrira da euskal literaturaren historian, irizpide zientifikoaren arabera jokatzen nahi du euskaralogian. Nahiz eta linguistikan adituak izan afizioz, profesioz horietatik inor ez baita linguista, begi onez hartuko dituzte metodo modernoaren jabe diren linguista atzerritarren argibideak. Ez, hala ere, euskaltzale guztiek, batez ere Ipar Euskal Herrian, hemengo

batzuk euskara-erakundeetan "erdeldu" gehiegi sartzen ari direla salatzen baitute.

3. Kultur mugimenduaren ardatza, funtsean, instituzionala da, goi-erakunde politikoak baitira diseinatu, gidatu, kontrolatu eta finantzatzen dutenak, batez ere, Gipuzkoaren orbita-inguruan. Adibidez, *Euskal Erria*, *Euskalerriaren Alde*, *Yakintza*, *Euskal-Esnalea* aldizkariak, edota, RIEV, Gipuzkoako Foru-Diputazioaren ekimenez argitaratzen dira. Orobat, Eusko Ikaskuntzaren nahiz Euskaltzaindiaren sorkuntza eta subentzioan lau euskal Foru-Diputazioek parte hartzen dute. "Euskaltzaleak" elkarteak ere, herri-ekimenaren emaitza bada ere, Eusko Ikaskuntzaren babesa du. Kulturgintza honen gauzatzean, itxura batean bederen, kementsuagoa da goitik behera proposatukoaren indarrez egiten dena herri-dinamikaren bultzadaz egiten dena baino. Bizkaian, ordea, euskaltzaletasuna abertzaletasunarik atxikirik datorrelako, eta, beraz, zentzu horretan, kulturgintzaren esparrua politizatuagoa dagoelako, sortzen diren kultur elkarteak zein aldizkariak ekimen pribatuari dagozkionak dira gehienbat, *Euzkeltzale-Bazkuna* eta honen aldizkaria, *Euzkerea*, eta *Euzkadi* egunkaria. Eskualde honetan euskaltzaleen argitalpen-politika ez da instituzionala, ez bederen nagusiki.

4. Euskaltzale hauek, euskal gaietaz ihardutean, espainola erabiltzen dute eskuarki. Pierre Broussain-ek kontaktzen duenez, Eusko Ikaskuntzaren antolakuntzarako Donostian egindako bilera batean (1919-3-2), adibidez, J. Elortza, J. Urkixo eta beste batzarkideak, nahiz eta euskaldunak izan, espainolez mintzatzen ziren. Geroago ere, hasierako Euskaltzaindiaren bileretan adibidez, espainola erabilliko da barra-barra. Orixe eta R. M. Azkue ere espainolez mintzatzen omen ziren euskal gaietaz jarduten zutenean. Koldo Mitxelenak (1971, 75) dakarrenez, 'Euskaldunen hiri buruzagia' Bilbaon ikusten zuelako, horregatik idatzi omen zuen Koldo Eleizaldek ere gehienbat erdaraz: "Han zegoan indarra, handik etorri zitzaion heriotzeraino iharrausi zuen eragina. Eta Bilbao erdalduna zen eta erdalduna da. Bilbao-ingurukoak euskaldun ditzagun gogoz behintzat, pentsatu bide zuen Eleizaldek, gero ahoz ere euskaldun ditezen. Oker zebilen agian, oraingo usteen arabera -hango bertakoen ustez ere bai-, eta nik ere egingo nuke oker zebilela puntu horretan, baina premiazkoa da gogoan edukitzea orduko indarren nondik-norakoa; ordukoak eta oraingoak ez dira bat, eta ordukoez ari gara". Dena dela, puntu hau

aztertzeak luze joko bailiguke hemen, utz dezadan gerorako. Aski dugu hemen gogoraztea garaiko euskaltzaleen artean, arrazoi bategatik edo besteagatik, erdaraz idazteko joera orokortua zegoela, ikerketa mailan bederen. Lehen esana daukagu, eta uste dut jokabide hau izan daitekeela garai hartako iritzi orokortu baten ondorio, gaiak mugatzen zuela euskal kultura eta ez hizkuntzak. Ikuspegi hau onartuz gero, euskarari buruz erdaraz jarduteak ez lekarke, nahitaez, barne-kontraesanik.

5. Euzko Pizkundea abiada bizia hartuz doan 1920ko hamarkadan Lauaxeta Jesusen Lagundian kausitzen da bere ikasketak egiten. Jesuita ikasleak, intelektualki prestatzen ari den bitartean, ondotik segitzen du uhin berriaren edukia. Baina haren orduko pausuak, bereziki Lagundian egindakoak, beste hitzaldi batean aztertuko ditut. Gaurkoz, milesker zuen arretagatik.

Bibliografia

- ALTUBE, Sebero (1934): *La vida del euskera*, Editorial Vasca, Bilbao.
- APALATEGI, Jokin (1979): *Los vascos de la nación al estado*, Elkar, Donostia.
- ARIZTIMUÑO, Jose "Aitzol" (1986): "El poeta Jose María de Agirre", *Yakintza*, 3, 1933, 166-167 orr., in: *Idazlan Guztiak/Obras completas*, III, Erein, 131-150 orr.
- ARIZTIMUÑO, Jose "Aitzol" (1986): *La democracia en Euzkadi. Lucha de idiomas en Euzkadi y en Europa*, in *Idazlan Guztiak/ Obras completas*, II, Erein, Donostia, 7-219 orr.
- ARIZTIMUÑO, Jose "Aitzol" (1987): "El poema *Kalevala* y la resurrección nacional de Finlandia", *Euzkadi*, 5-X-1933, in *Idazlan Guztiak/ Obras completas*, V, Erein, Donostia, 523-525 orr.
- ARIZTIMUÑO, Jose "Aitzol" (1987-1988): *Idazlan guztiak/Obras Completas*, I-VI, Erein, Donostia.
- CHARRITTON, Pierre (1985): *Pierre Broussain. Sa Contribution aux études basques (1895-1920)*, Editions du CNRS, Paris.
- EIZAGIRRE SAGARDIA, Ana (2005): *Alfabetatze espazioak eta herri-heziketa Gipuzkoan. 1876-1918*, Doktore-tesia, EHUko Teoria eta Historiaren Saila, Donostia.

- ELIZONDO, Mauro (1981): *Sabino Arana, padre de las nacionalidades*, I-II, Gran Enciclopedia, Bilbao.
- ESTORNES ZUBIZARRETA, Idoia (1983): *La sociedad de Estudios Vascos. Aportación de Eusko-Ikaskuntza a la cultura vasca (1918-1936)*, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- GARAI, Luis (1934): "La vida del euskera", *Euzkerea*, II, Bilbao, 132-144 orr.
- IBARZABAL, Eugenio (1977): *Koldo Mitxelena*, Erein, San Sebastián.
- IBARZABAL, Eugenio (1978): "Manuel Lecuona", in *50 años de nacionalismo vasco: 1928-1978*, Ediciones Vascas, San Sebastián.
- INTXAUSTI, Joseba (1990): *Euskara, euskaldunon hizkuntza*, Eusko Jaurlaritzaren argitalpen-zerbitzu nagusia, Gestelz.
- IZAGIRRE, Koldo (1988): "Literatur sariketak", *Jakin*, 49, Donostia.
- IZAGIRRE, Koldo (1998): *Euskararen historia txikia Donostian (1800-1998)*, Susa, Donostia.
- IZTUETA, Paulo (2003): "Sabino Arana eta bere eragina euskal pizkundean", *Euskera*, 48. liburukia, Euskaltzaindia, Bilbo, 849-930 orr.
- JEMEIN, Z. "Jadarka" (1931): "El Euzkera por la Patria", *Euzkerea*, XXXIII, Iralak 15, 3-4 orr.
- LARRANAGA, Iñaki (1988): "Aitzol euskal soziolinguistikaren aintzindari", in Jose Ariztimuño "Aitzol": *Idazlan guztiak*, I, Erein, Donostia, 257-290 orr.
- MISIBUS (1935): "La vida del euzkera por Altube'tar Seber", *Euzkerea*, VII, Bilbao, 432-447; VIII, 489-500 orr.
- MITXELENA, Koldo (1971), *Euskera*, XVI, Bilbo.
- NABARRIZTARRA (1934): "La vida del euskera. Altube'tar Seber Jaunari idazki agirija", *Euzkerea*, II, Epala-Jorrara, Bilbao, 89-93 orr.
- ORMAETXEA, N. "Orixe" (2002): *Euskal literaturaren historia laburra*, Utriusque Vasconiae, Donostia; *Euskal literatura'ren atze edo edesti laburra*, in *Euskal Eснаlea*, XVIII, 1927, Donostia.
- ORMAETXEA, Nikolas "Orixe" (1933): "Los 'Euskaltzaleak' en Zumaia", *Euzkadi*, 7-III-1930.
- OTAEGI, Lurdes (1987): "Sarrera gisa", in Xabier Lizardi: *Kazetari-lanak*, Erein, Donostia, 11-37 orr.

- TORREALDAI, J.M.; AZURMENDI, Joxe (1985): "La literatura vasca a través de los siglos", in Intxausti, J.: *Euskal Herria. Errealitate eta egitismo. Realidad y proyecto*, I, Jakin-Oñati, 478-493 orr.
- UGALDE, Martin (1988): "Biografía de Aitzol", in Jose Ariztimuño "Aitzol": *Idazlan Guztiak/Obras Completas*, I, Erein, 19-105 orr.
- URKIAGA, E. "Lauaxeta" (1930): "Pizkundea", *Euzkadi*, 1930-02-16.; *Azalpenak 1931-1935*, op. cit., 105-108 orr.
- URKIAGA, E. "Lauaxeta" (1982): *Azalpenak 1931-1935*, Labayru Ikastegia, Bilbao.
- ZAITEGI, Jokin (1950): "Aitzol'en gizaldia", *Euzko-Gogoa*, 1, 1950, 5-7 orr.